**۴- ✪ قشربندی اجتماعی ایران ...** ؟ قشربندی اجتماعی صرف نظر از سه گونهٔ متفاوت جامعهٔ عشیره‌ای، روستایی و شهری به دو دستهٔ فرادست و فرودست تقسیم می‌شد. در ابتدای دورهٔ مغول، رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه، گروه اشرافیت نظامی را تشکیل می‌دادند اما به تدریج بزرگان ایرانی مانند دیوان‌سالاران، عالمان، مشایخ صوفی و بازرگانان و اهل حرف و هنر نفوذ اجتماعی یافتند.

**۵- ✪ وضعیت تجارت ایران ...** . سرزمین‌های وسیعی در قارهٔ پهناور آسیا به لحاظ سیاسی یکپارچه شده بودند و زمینهٔ توسعهٔ تجارت بین‌المللی فراهم آمد و تجارت در مسیر جادهٔ ابریشم و راه‌های دریایی که از بنادر و جزایر ایرانی در خلیج فارس و دریای مکران یکپارچه شده بودند و به هند و چین می‌رفت، پررونق بود.

## درس ۱۲: فرهنگ و هنر در عصر مغول - تیموری

### مفاهیم آموزشی

**۱- دین و اعتقادات**

الف) اسلام‌پذیری مغولان

۱) اعتقادات و سیاست مذهبی مغول‌ها: مغول‌ها در آغاز پیرو آیین شمنی بودند و مظاهر طبیعی را می‌پرستیدند. تسامح و تساهل دینی داشتند و این باعث می‌شد تا پیروان ادیان گوناگون در میان آنها دین خود را تبلیغ کنند و بزرگان ایرانی از همین سیاست مدارای اعتقادی مغول‌ها، برای مسلمان کردن آنها بهره بردند.

۲) ✪ پیامدهای اسلام آوردن مغولان: در نتیجهٔ هم‌نوایی دین و دولت و برتری شریعت اسلامی بر یاسای چنگیزی، حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی ـ اسلامی یافت و نفوذ و قدرت ایرانیان در دربار ایلخانان و در ادارهٔ حکومت افزایش یافت که زمینه را برای بازسازی ایران و انجام اصلاحات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی فراهم کرد.

۳) ✪ موقعیت مذهب شیعه در دورهٔ ایلخانان: با کوشش‌های خواجه نصیرالدین توسی، تشیع در ایران گسترش یافت تا جایی که بعدها ایلخان الجایتو به این مذهب گروید.

۴) سیاست مذهبی تیموریان:
- گرامی داشتن اصحاب دین توسط تیمور و جانشینان او
- ساختن مساجد، مدارس و خانقاه‌ها
- سخت‌گیری نکردن نسبت به شیعیان و صوفیان (تسامح مذهبی)
- اتحاد و زندگی مسالمت‌آمیز پیروان مذاهب اسلامی و ادیان دیگر

ب) گسترش تصوف

۱) ✪ علل رشد تصوف در دورهٔ مغول و تیموری: هجوم ویرانگر و وحشت‌انگیز مغول به ایران و نگرانی و ناامیدی‌ای که در جامعه ایجاد کرد نقش زیادی در رشد تصوف داشت.

۲) طریقت‌های صوفیانهٔ عصر ایلخانان و تیموریان: حروفیه، نوربخشیه، نقشبندیه، مشعشعیه، نعمت‌اللّهیه، صفویه و ...

۳) موقعیت پیروان و مریدان طریقت‌های صوفیانه: افزایش نفوذ و موقعیت اجتماعی آنها، احترام مقام‌های سیاسی و نظامی به آنها و در اختیار داشتن اموال و املاک نذری و وقفی فراوان

۴) ✪ تغییر و تحولات طریقت‌های صوفیانه در قرن نهم هجری: گرایش به تشیع، ورود به سیاست و تلاش برای کسب قدرت؛ از جمله طریقت صفوی

**۲- هنر و معماری**

۱) دلایل رونق فرهنگ و هنر در عصر ایلخانی و تیموری: گسترش قلمرو حکومتی از چین تا دریای مدیترانه و پیوند تجارب و سنت‌های فرهنگی و هنری این مناطق، پیدایش مراکز بزرگ فرهنگی و هنری در شهرهایی مانند مراغه، تبریز، شیراز، هرات و سمرقند و تأسیس کتابخانه‌های عظیم

۲) ✪ نگارگری و خوشنویسی در عصر ایلخانی و تیموری: این هنرها رونق و رشد فراوانی داشت. هنر نگارگری تلفیقی از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود. بیشتر در کتاب‌آرایی و مصور ساختن کتاب‌های تاریخی و ادبی و پزشکی و ... جلوه‌گر شد. از جمله شاهنامهٔ مصور دموت. هنر نگارگری در دورهٔ شاهرخ تیموری و نوادگانش از جمله بایسنقر میرزا در سراسر ایران به‌خصوص خراسان گسترش یافت.

۳) عوامل مؤثر بر پدید آوردن کتاب‌های مصور در دورهٔ تیموری: کیفیت خوب و فراوانی کاغذ و مواد نگارگری از قبیل رنگ و طلا. نمونه‌ای از شاهنامهٔ مصور، شاهنامهٔ بایسنقری است.

@KonkurVIPBook

۴) دلایل رونق هنر در عصر تیموری: توجه سلاطین و شاهزادگان تیموری و برخی از وزرایشان از جمله امیرعلیشیر نوایی نسبت به هنر. شهر هرات در این دوره به خاطر داشتن ثروت هنگفت، کتابخانه‌های بزرگ و هنرمندان نامور به یکی از کانون‌های بزرگ علمی و فرهنگی جهان اسلام تبدیل شد.

۵) نامورترین نقاش عصر تیموری: کمال‌الدین بهزاد

۶) ✪ دلایل رشد و شکوفایی معماری در عصر ایلخانی و تیموری: تأثیر پذیرفتن ایلخانان و تیموریان از فرهنگ و هنر ایرانی ـ اسلامی، تشویق فرهیختگان ایرانی، توجه تیمور به عمران و آبادی سمرقند، توجه شاهرخ تیموری و همسرش گوهرشاد بیگم به هنر و درنتیجه رشد معماری ایرانی

۷) معماران معروف دورهٔ تیموری: قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی، محمدبن محمود اصفهانی

۸) ویژگی معماری دورهٔ ایلخانی و تیموری: ایجاد بناهای عظیم، ساختن گنبدها، طاق‌ها، ایوان‌ها و مناره‌های بلند و تزیین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری با ترکیبی از آجر و کاشی

**۳- علم و ادب**

۱) عوامل مؤثر بر رشد و احیای علوم و ادبیات در دورهٔ ایلخانان: تشکیل حکومت ایلخانان، گرایش مغول‌ها به اسلام و افزایش قدرت سیاسی وزیران ایرانی

۲) ویژگی ادبیات در دورهٔ ایلخانان و تیموریان: الف) رشد نظم و نثر فارسی و کمک به تقویت هویت ایرانی، ب) رواج شعر حماسی و شاهنامه‌سرایی (در اثر توجه حاکمان تیموری و وزیر امیرعلیشیر نوایی به زبان و ادب فارسی)، پ) گسترش شعر و شاعری در میان مردم عادی

۳) ✪ عوامل مؤثر بر رشد تاریخ‌نگاری فارسی در دورهٔ ایلخانی و تیموری: علاقمندی ایلخانان و فرمانروایان تیموری به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود و خودآگاهی رجال ایرانی تأثیر زیادی بر رشد تاریخ‌نگاری فارسی داشت.

۴) کتاب‌های تاریخی عهد ایلخانی و تیموری: تاریخ جهانگشای جوینی نوشتهٔ عطاملک جوینی، جامع‌التواریخ از خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی و تاریخ گزیده از حمدالله مستوفی

۵) دانش‌های دیگر در دورهٔ ایلخانی و تیموری:

ـ انواع علوم رایج در عهد ایلخانان: ریاضیات، نجوم، پزشکی، فلسفه، عرفان و فقه

ـ ✪ نقش خواجه نصیرالدین توسی در رشد و شکوفایی علوم: وی بسیاری از دانشمندان متواری در برابر هجوم مغول را به ایران بازگرداند و با تجمع ایشان در مرکز علمی رصدخانهٔ مراغه، زمینهٔ فعالیت‌های علمی آنها را هموار کرد.

## بحث و گفت‌وگو ۱۲۵

**با راهنمایی دبیر...** ؟ افرادی مانند خواجه نصیرالدین توسی، شمس‌الدین محمّد جوینی و برادرش عطاملک جوینی و خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که از جمله مشاوران و وزرای ایرانی در حکومت ایلخانی بودند به همراه شبکه‌ای از دیوان‌سالاران ایرانی تلاش زیادی را صرف بازسازی کشور و احیای دوبارهٔ فرهنگ و تمدن ایرانی کردند و نقش مهمی را در مهار نمودن خوی خشن و ویرانگر مغول‌ها ایفا کردند.

## فعّالیت ۱ ۱۲۵

**توصیف جوینی، مورخ ...** . چنگیز و بسیاری از مغولان نسبت به ادیان و مذاهب مختلف قلمرو خود سختگیری و تعصبی نداشتند و با پیروان ادیان مختلف با مدارا برخورد می‌کردند و بزرگان و علمای ادیان را محترم می‌دانستند. آنها در سرزمین‌هایی حکومت می‌کردند که همه گونه عقاید وجود داشت. این سیاست مغولان در جلب همکاری اقوام و پیروان ادیان مختلف تأثیر زیادی داشت. در نظر آنان اطاعت از مغولان و اظهار وفاداری در درجهٔ اول اهمیت قرار داشت؛ زیرا طبق یاسای چنگیز همهٔ مذاهب برابر نگریسته می‌شد و آزادی مذهب برقرار بود. اهمیت نوشتهٔ جوینی در این است که او به طور مستقیم از دورهٔ مغولان گزارش می‌دهد و اطلاعات او جزء منابع درجهٔ اول محسوب می‌شود.

## فعّالیت ۲ ۱۲۷

**با راهنمایی دبیر...** . از آنجا که برای بیابانگردان مغول و تیموری مذاهب اهمیت چندانی نداشت، با مردم سرزمین‌های مغلوب مطابق با قوانین سرزمین خود (یاسا) رفتار می‌کردند. این روحیه و نیز کشتار و ویرانی وحشتناکی که در ایران به راه انداختند پیروان مذاهب و فرق اسلامی را در مقابل دشمن مشترکی قرار می‌داد که به هیچ گروهی رحم نمی‌کرد. بنابراین پیروان این مذاهب با اتحاد نسبی به واکنش در مقابل این اقوام دست زدند و به طرق مختلف در حکومت مغولان نفوذ یافتند تا از خوی و خصلت خشونت‌آمیز آنان بکاهند و آنها را تحت تأثیر فرهنگ ایرانی و اسلامی قرار دهند و سرزمین خود را آباد کنند.



@KonkurVIPBook

## کاوش خارج از کلاس ۱۲۸

**شیخ نجم‌الدین کبری ...** . پاسخ پیشنهادی: شیخ نجم‌الدین کبری: ابوالجناب ابوعبدالله احمد بن عمر خیوَقی، ملقب به طامة‌الکبری و مشهور به شیخ ولی تراش از صوفیان ایرانی در خوارزم در سدهٔ ۶ و ۷ هجری بود. او مؤسس طریقهٔ کبرویه بود و سفرهای مختلفی از جمله به مصر و تبریز داشت. در تبریز نزد ابومنصور شاگردی کرد. در همان محضر با شخصی به‌نام بابافرج که صوفی بود آشنا شد و تحت تأثیر او به صوفی‌گری علاقمند می‌گردید. او در طی مراحل سلوک بسیاری از عرفا و مشایخ زمان خود را درک نمود و از آنها بهره‌ها برد و خود نیز شاگردان زیادی تربیت کرد. او در سال ۶۱۸ در زمان حملهٔ مغول به خوارزم کشته شد. از جمله آثار او: فوائح الجمال و فواتح الجلال، اصول العشره و رساله الخائف الهائم من لومة اللائم است.

فریدالدین عطار: مشهور به شیخ عطار در سال ۵۴۰ هـ . ق در نیشابور زاده شد. او از عارفان و شاعران فارسی زبان ایرانی است. در زمان کودکی، حمله و خرابی غزها به خراسان را دید و این تجاوزها و شکنجه‌ها و خرابی‌ها و مرگ موجب مرگ‌اندیشی و تحول روحی عطار شد. در جوانی به کار عطاری و درمان بیماران می‌پرداخت و در همین دوران به عرفان علاقمند شد و حلقهٔ درس عرفانی پرشوری در نیشابور تشکیل داد. به عقیدهٔ برخی از محققان او از پیروان شیخ نجم‌الدین کبری بوده است. او سرانجام در زمان حملهٔ مغول به نیشابور کشته شد. از آثارش: اسرارنامه، الهی‌نامه، منطق‌الطیر، مصیبت‌نامه، تذکرة الاولیا و دیوان اشعار را می‌توان نام برد.

## فعّالیت ۳ ۱۳۱

**با بررسی تصویر ... .**

| | |
|---|---|
| **بناهای عظیم** | **ارگ علیشاه**؛ مسجد گوهرشاد؛ مسجد جامع اصفهان |
| **گنبدها و مناره‌های بلند** | مسجد گوهر شاد؛ مسجد جامع یزد؛ گنبد سلطانیه |
| **تزیین با گچ‌بری** | بقعهٔ بایزید بسطامی در بسطام؛ مسجد حیدریه قزوین؛ سر در مسجد میدان کاشان (تیموری)؛ محراب مسجد جامع اصفهان |
| **تزیین با آجر و کاشی** | مسجد جامع گوهرشاد؛ مسجد جامع یزد؛ ایوان مسجد جامع ورامین |

## کاوش خارج از کلاس ۱۳۱

**با راهنمایی دبیر، ... .** پاسخ پیشنهادی: بناهای دورهٔ ایلخانان و تیموریان در شهرهای مختلف ایران:

آرامگاه شیخ ابوالحسن خرقانی در سمنان (شاهرود)، برج کاشانه و مسجد جامع بسطام در سمنان (بسطام)، مسجد مطلب خان در آذربایجان غربی (خوی)، مسجد کبود تبریز (دورهٔ تیموری)، مسجد گوهرشاد در مشهد، گنبد علویان در همدان، گنبد سلطانیه در زنجان، مقبرهٔ علاءالدین در ورامین، مدرسه و مسجد جامع اصفهان و محراب الجایتو، آثار باقی‌مانده از رصدخانهٔ مراغه، گنبد غفاریه در مراغه، مسجد جامع زاوقان در سمنان، مسجد شمسیه یزد

## فکر کنیم و پاسخ دهیم ۱۳۲

**به نظر شما ... ؟**

- تشویق شاعران و نویسندگان توسط مغولان به نگارش یاد و خاطرهٔ پیروزی‌های آنها به منظور بزرگ نشان دادن خود.
- زنده نگه داشتن هویت ایرانی در مقابل سلطهٔ اقوام بیگانه توسط نویسندگان و شاعران ایرانی

## پرسش‌های نمونه ۱۳۴

۱- ✪ **تسامح و تساهل ... ؟** سیاست مدارای مذهبی مغول‌ها، فرصتی برای بزرگان ایرانی فراهم آورد تا دین خود را در میان مغول‌ها تبلیغ کنند و آنها را به دین اسلام درآورند.

۲- **علل رشد تصوف ... .** هجوم ویرانگر و وحشت‌انگیز مغول‌ها و سپس تیمور به ایران و نگرانی و ناامیدی که در جامعه ایجاد کرد و تکریم و احترام مشایخ صوفی توسط مغولان و تیموریان نقش زیادی در رشد تصوف داشت.

۳- ✪ **زمینه‌های رشد هنر ... .** توجه سلاطین و شاهزادگان تیموری و برخی از وزرایشان از جمله امیر علیشیر نوایی نسبت به علم و هنر، همچنین گسترش قلمرو حکومتی، پیوند تجارب و سنت‌های فرهنگی و هنری، پیدایش مراکز فرهنگی و هنری در شهرهایی مانند تبریز، هرات و سمرقند و تأسیس کتابخانه‌های بزرگ زمینه‌های رشد هنر را در عصر تیموری فراهم کرد.

@KonkurVIPBook

۴- ✪ **چرا تاریخ‌نگاری به ...** ؟ علاقمندی فرمانروایان ایلخانی به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود و خودآگاهی رجال ایرانی و نفوذ آنان در دستگاه حکومتی تأثیر زیادی بر رشد تاریخ نگاری فارسی داشت.

۵- **منابع غیرنوشتاری که ...** . نگارهٔ اسلام آوردن غازان‌خان، آرامگاه شیخ زین‌الدین تایبادی، برگی از شاهنامهٔ دموت، نگاره‌های شاهنامهٔ بایسنقری، نگاره‌ای از خمسهٔ نظامی اثر کمال‌الدین بهزاد، سر در و مناره‌های مسجد جامع یزد و محراب مسجد جامع یزد و محراب مسجد جامع اصفهان، رصدخانهٔ الغ‌بیگ و تصویر صفحهٔ آخر رسالهٔ محیطیه

## ارزشیابی مستمر

**الف) درستی یا نادرستی جملات زیر را مشخّص کنید. (۱ نمره)**

۱ مغول‌ها هیچ‌گونه سیاست مدارای مذهبی نداشتند و پیروان مذاهب گوناگون را در فشار می‌گذاشتند.

درست ☐ نادرست ☐

۲ ✪ مغول‌ها در نبرد عین جالوت شکست سختی بر سپاه مملوکان مصر وارد کردند و پایتخت مصر (قاهره) را تصرف کردند.

درست ☐ نادرست ☐

**ب) گزینهٔ درست را با علامت ✓ مشخّص کنید. (۱)**

۳ کدام یک از موارد زیر از ویژگی‌های معماری دورهٔ ایلخانی – تیموری نیست؟

الف) ساخت بناهای عظیم ب) ساخت مناره‌های کوتاه و گنبدهای کوچک

ج) استفاده از هنر گچ‌بری در ساختمان‌ها د) کاشی‌کاری با ترکیبی از آجر و کاشی

۴ ✪ مجموع قوانینی که تیمور به‌وجود آورد، چه نام داشت؟

الف) یاسا ب) تمغا ج) یرغو د) تزوکات

**ج) جاهای خالی را با کلمات مناسب پر کنید. (۱)**

۵ دورهٔ مسلمان شدن مغول‌ها به‌طور رسمی در ایران از زمان ..... شروع شد.

۶ ✪ نامورترین نقاش عصر تیموری ..... بود.

**د) به پرسش‌های زیر پاسخ کوتاه دهید. (۱/۵)**

۷ ✪ مهم‌ترین فتوحات هولاکوخان مغول پس از ورود به ایران چه بود؟

۸ دو مورد از حکومت‌های محلی را که پس از فروپاشی حکومت ایلخانان در ایران تشکیل شد، نام ببرید.

۹ دو مورد از طریقت‌های صوفیانهٔ عصر ایلخانان یا تیموریان را نام ببرید.

**هـ) به پرسش‌های زیر پاسخ کامل دهید.**

۱۰ ✪ پیامدهای هجوم مغول‌ها بر بخش کشاورزی در ایران چه بود؟ (۱)

۱۱ چرا اسلام آوردن ایلخانان یکی از رویدادهای مهم دورهٔ ایلخانی به شمار می‌آید؟ توضیح دهید. (۱/۵)

(لار ـ مدرسهٔ فرزانگان ـ خرداد ۹۷)

۱۲ دو مورد از ویژگی‌های ادبیات فارسی در دورهٔ تیموری را ذکر کنید. (۱)

۱ نادرست (۰/۵) ۲ نادرست (۰/۵) ۳ گزینهٔ «ب» (۰/۵) ۴ گزینهٔ «د» (۰/۵) ۵ غازان (۰/۵) ۶ کمال‌الدین بهزاد (۰/۵) ۷ گشودن قلعه‌های اسماعیلیان و فتح بغداد (۰/۵) ۸ سربداران (۰/۲۵)، آل مظفر (۰/۲۵) ۹ حروفیه، نوربخشیه، نقشبندیه، مشعشعیه و نعمت‌اللهیه (دو مورد، هر مورد (۰/۲۵)) ۱۰ وارد شدن آسیب جدی به فعالیت‌های کشاورزی و نظام آبیاری (۰/۵) کاهش محصولات زراعی به‌خصوص در ماوراءالنهر و خراسان (۰/۵) ۱۱ زیرا درنتیجهٔ هم‌نوایی دین و دولت و برتری شریعت اسلام بر یاسای چنگیزی، حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی - اسلامی یافت و موجب شد که مردم نسبت به آن احساس بیگانگی کمتری بکنند (۰/۵) همچنین با مسلمان شدن مغول‌ها نفوذ و قدرت ایرانیان در دربار ایلخانان و ادارهٔ حکومت بیش از پیش افزایش یافت (۰/۵) و زمینه برای بازسازی ایران و انجام اصلاحات فراهم شد. (۰/۵) ۱۲ رشد نظم و نثر فارسی و کمک به تقویت هویت ایرانی، (۰/۵) رواج شعر حماسی و شاهنامه‌سرایی در اثر توجه حاکمان و وزیران (۰/۵)



@KonkurVIPBook